

УДК 343.9.018

Юрій Нікітін,

доктор юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету, завідувач кафедри кримінального права
та процесу ВНЗ «Національна академія управління»

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються актуальні аспекти методології та організації кримінологічної безпеки України. Проаналізовано вплив політичного режиму держави на формування основоположних засад безпеки людини, суспільства, держави.

Ключові слова: кримінологічна безпека, політичний режим, системний механізм, протидія злочинності, суб'єкти безпеки.

Розвиток науки кримінології зумовлює необхідність вирішення однієї з основоположних проблем — забезпечення кримінологічної безпеки людини, суспільства, держави. Універсальність створення такої концепції та відповідного планування дій з огляду на особливості об'єкта має на меті покращення кримінологічного стану. Отже, необхідним є не тільки розширення спектра досліджень, а і їх системність, опанування системного механізму досягнення поставленої мети. Виходячи з цього, дослідження протидії злочинності в системі забезпечення безпеки людини, суспільства, держави неможливе в рамках якоїсь однієї галузі знань. Комплексний підхід до цієї проблеми дозволяє окреслити та розкрити методологію та організаційні аспекти кримінології безпеки, а також сутність, принципи, методи і засоби забезпечення безпеки, що стануть основою цілісної Концепції протидії злочинності в Україні.

Теоретичними, методологічними та організаційними аспектами безпеки займалися як вітчизняні науковці В. І. Борисов, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Гришук, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. Г. Кальман, М. І. Камлик, О. М. Костенко, В. А. Мисливий, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, так і зарубіжні вчені Г. А. Аванесов, А. І. Долгова, П. Джекобс, Е. Дюркгейм, С. М. Іншаков, А. Кетле, В. М. Кюган, В. В. Лунєєв, Дж. Найт, Р. Ільман та ін. Разом із тим, зростання злочинності стало суттєвою загрозою національній безпеці та демократичному розвитку держави. Тому забезпечення безпеки людини, су-

спільства, держави на сучасному етапі розвитку правової думки актуалізує необхідність комплексного підходу до цієї проблеми та виокремлення методології та організації кримінологічної безпеки України.

Метою статті є висвітлення методологічних та організаційних аспектів кримінологічної безпеки України.

На рубежі ХХ—ХХІ століть глобалізаційні світові зміни вплинули на становлення та розвиток України. Відбулись докорінні зміни в політичному, соціально-економічному та ідеологічному житті українського суспільства. Такий стан речей об'єктивно вимагає переосмислення кожним із суб'єктів їхньої участі у протидії злочинності та забезпечення національної безпеки держави. Тобто концептуальні засади побудови кримінології безпеки держави обумовлені не тільки соціально-політичним, економічним, культурологічним, психологічним станами в державі, а й зростаючою криміналізацією суспільних відносин у країні.

З огляду на це постає необхідність розробки сучасної **концепції протидії злочинності** — фундаментального документа, який ґрунтується на теоретико-методологічних засадах протидії злочинності шляхом виявлення і усунення чи нейтралізації її детермінант. Ключовими аспектами концепції мають бути: а) узгодження між заінтересованими суб'єктами напрямів протидії злочинності; б) комплекс теоретико-прикладних положень стосовно досягнення поставленої мети в конкретних історичних умовах розвитку суспільства; в) система заходів, спрямованих на загальносоціальну, спеціаль-

но-кримінологічну та індивідуальну профілактику злочинів.

Розробка зазначених заходів потребує врахування сьогоденних економічних, соціальних, політичних, екологічних, духовних, культурологічних, соціально-психологічних та інших факторів, зокрема «гібридної» війни на сході держави [1], що і обумовлюють злочинність, та на основі цього цілеспрямованої діяльності всіх заінтересованих суб'єктів безпеки (державних органів, громадських організацій і громадян) задля досягнення поставленої мети.

Як показало наше дослідження, прийняті в останні десятиліття концепції та комплексні програми запобігання злочинності розроблялися, затверджувалися і впроваджувалися у життя різними державними інституціями — Верховною Радою, Президентом України і Кабінетом Міністрів. Така розмаїтість не сприяла напрацюванню послідовних, взаємопов'язаних і перспективно націлених дій всіх суб'єктів безпеки щодо виявлення і усунення криміногенних загроз [2].

Поряд з цим відбулося послаблення контролю і реагування на невиконання функціональних обов'язків відповідних інституцій, своєчасне оновлення правової бази тощо. Відбувся занепад духовно-моральних цінностей людини і суспільства. На підґрунті погіршення забезпечення неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності розцвів правовий нігілізм, що також сприяло зростанню злочинності в усіх сферах суспільного життя. Це, своєю чергою, як свідчать численні соціологічні опитування, призвело до глибокої недовіри як до правоохоронних органів, так і до політики держави загалом.

Говорячи про методологічні та організаційні засади, оптимізацію протидії злочинності та забезпечення кримінологічної безпеки держави, ми робимо акцент на необхідності суттєвого вдосконалення суб'єктно-об'єктного механізму системи безпеки з метою стабілізації соціально-економічної обстановки в державі, дотримання прав і законних інтересів громадян, що позитивно вплине на кримінологічну ситуацію і правопорядок у країні.

Враховуючи вищевикладене, ми вважаємо, що *теоретико-прикладними засадами концепції протидії злочинності* в най-

ближчі 5—10 років має бути: 1) активне запобігання та протидія криміногенним загрозам безпеці людини, суспільства і держави, включаючи загальносоціальну, спеціально-кримінологічну та індивідуальну профілактику; 2) своєчасна нейтралізація порушень конституційних прав і свобод громадян та правопорядку як гарантії соціально-політичної стабільності в державі; 3) поліпшення умов життя всіх членів суспільства та створення атмосфери спокою і безпеки у морально-психологічному плані; 4) всебічне сприяння розвитку громадянського суспільства та усіх його інститутів як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях, а також залучення їх до системної та активної протидії криміногенним загрозам національній безпеці.

Разом з тим для більш ґрунтовного осмислення засад сучасної концепції протидії злочинності доцільно проаналізувати її генезис кінця ХХ — початку ХХІ століття.

У СРСР на боротьбу зі злочинністю спрямовувались значні зусилля як вищого законодавчого органу країни, так і Комуністичної партії. Так, в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і Союзних республік (1958 р.) у ст. 2 «Завдання кримінального судочинства» зазначалось, що одним із них є упередження злочинів та виховання громадян у дусі комуністичної моралі. А в ст. 55 Основ передбачалось, що «при проведенні дізнання, попереднього слідства і судового розгляду кримінальної справи органи дізнання, слідчий, прокурор і суд повинні виявляти причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів [3].

Задача боротьби із злочинністю ставилась і в партійних документах. Зокрема ХХVІІ з'їзд КПРС спрямовував зусилля комуністів на боротьбу зі злочинністю. Пріоритет у цій діяльності надавався виховній роботі та участі громадян в охороні правопорядку [4]. Напрями загальносоціальної, спеціальної та індивідуальної профілактики злочинів висвітлювались у наукових роботах Л. В. Багрій-Шахматова, А. Є. Жалінського, М. В. Костицького, А. П. Закалюка, І. П. Лановенка, В. Ф. Зудіна, Ф. Г. Бурчака та інших [5; 6; 7; 8]. Відмічалось, що запобігання злочинності — це система взаємоумовлюючих і інтегрованих у процесі цієї діяльності елементів для досягнення результату [9; 10; 11; 12].

Як свідчать статистичні дані, радян-

ська система боротьби із злочинністю давала певні результати. Так, за період з 1972 по 1977 р. кількість зареєстрованих злочинів становила в середньому 140 тис. щороку. Середній темп приросту дорівнював 17%. З 1978 по 1983 р. число злочинів щороку почало зростати і на кінець 1983 р. досягло 237 тис. Це майже в 1,7 разу більше ніж у 1972 р. (142 тис.), або на 66,9%. Середній темп приросту сягнув 9%.

З 1984 по 1988 р. злочинність наростає дещо повільніше. Середній рівень злочинності в цей період становив 242 тис., а середній темп приросту дорівнював 0,6%.

А починаючи з 1989 по 1995 р. реєструється різке збільшення злочинів. За ці роки порівняно з попереднім періодом, злочинність збільшилась у 2,6 разу, а середній темп приросту становив 15,1% [13].

У зв'язку з цим для побудови реалістичної концепції протидії злочинності варто звернутися до поняття «політичний режим», який, на нашу думку, є одним із головних у її формуванні.

У теорії держави і права існує два підходи до визначення поняття «політичний режим» — політико-правовий (інституціональний) і соціологічний. Прибічники інституціонального підходу визначають режим як форму правління, спосіб упорядкування існуючої політичної системи [14]. Прихильники соціологічного підходу вважають, що режим потрібно розглядати з позиції порядку, який досягається при рівновазі соціального і політичного методів управління, що діють у сукупності ідеологічних, конституційних і соціологічних елементів, які сприяють формуванню політичної влади [15].

Ми схилиємося до соціологічної теорії, яка повніше охоплює ключові ознаки політичного режиму. До уваги треба брати і той факт, що кваліфікація політичного режиму визначається: а) ступенем розвиненості політичної демократії в країні; б) існуючим політико-правовим статусом людини [16]. З урахуванням цього політичні режими поділяють на демократичні й антидемократичні, а останній, у свою чергу, на авторитарні і тоталітарні [17; 18].

Виходячи із сутності режиму, влада визначає концептуальні засади протидії злочинності та забезпечення безпеки держави, бо, будучи інтегрованою в нього, влада стоїть перед дилемою вибору форм і методів протидії злочинності. З огляду на це дамо основні ознаки політичних режимів.

Авторитарний режим є яскраво вираженою монополією на владу окремої особи, угруповання або політичної партії, рішення яких повинно виконуватись беззаперечно. Єдиний центр управління спирається на досить могутній поліцейський і військовий апарат, який діє за принципом пріоритету інтересів держави над особою. Авторитарний режим поділяють на: а) революційний — спрямований на зміну типу суспільно-політичного та економічного розвитку; б) стабілізаційний — спрямований на збереження існуючого суспільно-політичного ладу [19].

Тоталітарний режим має місце там, де держава намагається встановити всеосяжний контроль над усіма процесами, що відбуваються в суспільстві. Це стосується ідеології, економічного і соціального розвитку країни, системи господарювання, інформаційного простору, системи контролю за всім, що відбувається в суспільстві, у тому числі, запобіганням та протидією злочинності.

Демократичний режим уособлює владу народу і визначається від ключового терміна «демократія», який походить від грецького *demokratia*: «*demos*» — народ і «*kratos*» — влада. Це влада народу, народовладдя, що впливає з організації та функціонування державної влади на засадах визначення народу її джерелом і носієм. Ґрунтується на принципах справедливості, рівності і добробуту усіх при розв'язанні проблем і питань суспільного врядування [20]. Демократичному режиму притаманні риси правової держави: вільний розвиток людини; захист і розвиток усіх форм власності; захищеність прав і законних інтересів; виборність і змінюваність центральних та місцевих органів влади тощо.

Аналізуючи розвиток України, можна відмітити, що від репресивно-тоталітарного режиму 70-х — початку 80-х років, коли тоталітарний контроль здійснювався за всіма сферами життєдіяльності суспільства, Українська РСР під впливом історичних, зовнішніх і внутрішніх процесів прийшла до авторитарного режиму (80-ті — початок 90-х років). З цього часу під впливом внутрішніх суперечностей та глобалізаційних викликів почали проявлятися перші проблиски демократії. Але послідовний рух, спрямований на зміну суспільно-політичного ладу в Україні, призвів до непередбачуваних наслідків. Поступово, але регресивно втрачалися позиції в усіх сферах життя суспільства.

Влада втрачала контроль над позитивним розвитком країни, що також сприяло росту загальнокримінальної злочинності. Так, якщо в 1990 р. було виявлено 369,8 тис. злочинів, то в 2013 р. — 563,6 тис. (зростання на 52,4%). Незалежний моніторинг українського суспільства засвідчив, що в кризові періоди рівень недовіри до вищих органів влади — Верховної Ради України, Президента України, Уряду — був у межах 30%, що є дуже критичним [21]. На це потрібно оперативно реагувати, оскільки серед основних функцій держави, поряд з політичною, економічною, соціальною, екологічною, оподаткування, фінансового контролю, розвитку культури, науки і освіти є охорона прав та свобод людини і громадянина та забезпечення режиму законності і правопорядку. Дві останні якраз і передбачають забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, дотримання законності, покращення структури правоохоронних органів для запобігання та протидії злочинності та забезпечення безпеки держави [22].

З огляду на це треба зазначити, що політична влада, яка функціонує в певному політичному режимі — це здатність суб'єкта реалізувати свою волю за допомогою відповідних правових норм (законів та інших нормативних актів), опираючись на примус і спеціальний апарат примусу. Причому вищим рівнем політичної влади є державна влада, бо тільки вона може видавати обов'язкові для всіх закони. Водночас держава забезпечує дотримання законів за допомогою своїх правоохоронних органів. Якщо державна влада дотримується демократичних засад і процедур, що само по собі характеризує політичний режим, то цим забезпечується режим законності і правопорядку. Тут, в першу чергу, обстоюються принципи верховенства права і дотримання законності, рівності всіх перед законом, гласності тощо. І ні в якому разі власні інтереси не висувуються на перелік інтересів суспільства.

Дієвість даних функцій передбачає взаємодію з соціально-економічними, політичними, ідеологічними, культурологічними, духовними та іншими передумовами життєдіяльності суспільства. Взаємоумовляюча реалізація усіх функцій держави якраз і дає змогу вирішувати ті завдання і цілі, які ставить перед собою дер-

жава, в даному випадку — кримінологічна безпека держави.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати наступні **висновки**. Фундаментальною основою при забезпеченні кримінологічної безпеки держави є, по-перше, хто є суб'єктом; по-друге, для якої мети здійснюються певні кроки; по-третє, якими засобами будуть досягнуті бажані результати і чи не є вони проти-законними.

Усвідомлення цього процесу є необхідною умовою, бо реалізація владою цієї функції може здійснюватись з певними особливостями, які притаманні як демократичним, так і антидемократичним: авторитарним і тоталітарним політичним режимам, що обумовлюють сутність державної правової політики у сфері безпеки.

Основою є генезис історичного досвіду та демократичних, соціальних і правових принципів існування сучасного українського суспільства, ми вважаємо, що необхідний новий підхід до формування концепції протидії злочинності, яка має передбачати більш цілеспрямовану і узгоджену суб'єктну діяльність, прогнозованість етапів її реалізації відповідно до обраних пріоритетів, що сприятиме впровадженню засад кримінологічної безпеки держави.

Побудова організаційно-правових основ кримінологічної системи забезпечення безпеки суспільства, держави передбачає: 1) забезпечення безпеки як складової соціальної системи, що вимагає системного підходу. У свою чергу, системність зумовлює зорієнтованість на розкриття комплексно-цілісного об'єкта та механізмів, що забезпечують його існування; 2) функціональне забезпечення протидії злочинності в системі забезпечення безпеки суспільства здійснюють як державні, так і громадські об'єднання та громадяни; 3) система забезпечення безпеки націлена на протидію загрозам безпеці у всіх сферах життєдіяльності і на реалізацію життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. Такий складний соціальний об'єкт обов'язково передбачає системний підхід, який складається із сукупності підсистемних компонентів, а також системоутворюючих зв'язків та відносин між ними. Ця система не є незмінною, вона трансформується і змінюється адекватно зі змінами в суспільстві і впливом криміногенних загроз на безпеку суспільства, держави.

ПРИМІТКИ

1. Нікітін Ю. В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення безпеки суспільства / Ю. В. Нікітін // Держава та регіони. Серія: Право. — 2014. — № 2 (44). — С. 132—136.
2. Голіна В. В. Забезпечення якості державного планування боротьби зі злочинністю на сучасному етапі розвитку України / В. В. Голіна // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф. (15 травня 2009 р., Харків) / ред. кол. В. І. Борисов (голова) [та ін.]. — Х. : Право, 2009. — С. 25—29.
3. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик : [сб. док.]. — М. : Юрид. лит., 1982. — С. 302—319.
4. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. — М. : Политиздат, 1986. — С. 160, 162—166.
5. Жалинский А. Э. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация / А. Э. Жалинский, М. В. Костицкий. — Л. : Вища школа ; Изд-во при Львов. ун-те, 1980. — 212 с.
6. Закалюк А. П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений / А. П. Закалюк. — К. : Наукова думка, 1975. — 264 с.
7. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений. Криминологические и криминалистические проблемы / В. Ф. Зудин. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. — 188 с.
8. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность / И. П. Лановенко., Т. С. Барило, Ф. Г. Бурчак [и др.]. — К. : Наукова думка, 1986. — 256 с.
9. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за ред. І. М. Даньшина. — Х. : Право, 2003. — 352 с.
10. Курс криминології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужа. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — С. 140.
11. Криминологія : учеб. для учеб. заведений МВД Украины / В. Г. Лихолуб, В. П. Філонов, О. І. Коваленко, А. Е. Михайлов ; под ред. В. Г. Лихолуба и В. П. Філонова. — К. ; Донецк, 1997. — С. 23.
12. Філонов В. П. Причини злочинності / В. П. Філонов. — Дніпропетровськ : Січ, 1996. — С. 160—161 с.
13. Курс криминології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужа. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — С. 60.
14. Lasswell H. D. Power and Society / H. D. Lasswell, A. Kaplan. — New Haven, 1950. — P. 35.
15. Quermonne J. L. Les regimes politiques occidentaux / J. L. Quermonne. — 1986. — P. 38.
16. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. — Х. : Консум, 2001. — С. 83.
17. Головатий М. Ф. Соціологія політики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2003. — С. 32—33.
18. Політологічний енциклопедичний словник ; навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. — К. : Генеза, 1997. — С. 92.
19. Українське суспільство. Моніторинг. 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали / ред. : В. М. Ворона, А. О. Ручка. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2000. — С. 306—387.
20. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова [та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2002. — С. 74—78.

Никитин Юрий. Актуальные аспекты методологии и организации криминологической безопасности Украины.

В статье раскрыты актуальные аспекты методологии и организации криминологической безопасности Украины. Проанализировано влияние политического режима на формирование основополагающих элементов безопасности человека, общества, государства. Ключевые слова: криминологическая безопасность, политический режим, системный механизм, противодействие преступности, субъекты безопасности.

Nikitin Yuriy. Contemporary methodological and organizational issues of criminological security of Ukraine.

The article highlights relevant aspects of methodology and organization of criminological security of Ukraine. Analyzes the influence of the political regime of the state on the formation of the fundamental principles of human security, society and the state.

Key words: criminological security, political regime, system mechanism, fighting crime, security principals.